

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

**ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ“**

Анна Димитрова Чанкова

**Руските политики към българите (1856 – 1875) –
мрежи за влияние**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на
образователна и научна степен „доктор“

Професионално направление 2.2 История и археология

Научен ръководител:

Проф. д-р Пламен Митев

София

2025

Дисертационният труд е обсъден и предложен за допускане до публична защита на заседание на катедра „История на България“ при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, проведено на 8 юли 2025 г.

Текстът е с обем от 325 машинописни страници и е структуриран, както следва: увод, предварителни историографски и теоретични бележки, три глави, разделени на параграфи и подпараграфи, заключение, приложения, списък с използвани архивни материали, публикувани документи, научни изследвания, спомени и интернет източници.

I. Същност и цели на дисертационния труд

Темата за руските политики спрямо българите е от онези изследователски сфери, които не престават да вълнуват специалистите, проучващи българския XIX век. Беязана е, въпреки или именно поради нееднозначните ѝ оценъчни перспективи, от непреходна актуалност и притежава силата да поражда нови прочити в различните поколения. Вероятно това се дължи именно на подчертаното ѝ значение за възрожденското ни минало, както и на факта, че често резонира със съвременните научни и обществени търсения.

Два са основните обекти на настоящото изследване – политиките на Петербург към българите от третата четвърт на XIX век и мрежите за влияние в този контекст. И двете тематични сфери са взаимносвързани и се преплитат до голяма степен.

Считам, че понятието „политика“ в единствено число не отразява в пълнота сложността на руската дипломатическа дейност към българите. Империята изгражда многопластовата и многоаспектната си външнополитическа стратегия през целия XIX век, като в периода след Кримската война (1853 – 1856) до Освобождението (1878) тя се разгръща в различни сфери от обществения, културния, духовния, образователния и политическия живот на българите. Това е първият аргумент в полза на използването на термина „политики“ в множествено число. Вторият би могъл да се търси в дихотомичната същност на руската дипломация към българския народ. Опит за разграничение между „официалната“ и „неофициалната“ политика е и една от задачите на настоящия дисертационен труд. Широко застъпена теза в историографията е, че целта на отделните проявления на руските политики към българите е да се окаже въздействие върху процесите, протичащи във възраждащото се българско общество, независимо дали в съзвучие или в противовес със схващането, че Петербург ги подпомага и подкрепя. В този ред на мисли е и вторият обект на изследване в настоящия дисертационен труд – мрежите за влияние.

Дейността на руската дипломация спрямо българското общество през третата четвърт на XIX век е широко анализирана от професионалните историци. Въпреки значителния обем научни изследвания, в съществуващата литература се открояват интерпретации, повлияни от политическата конюнктура. Това явление може да бъде разглеждано като резултат от доктринални, идеологически и обществени настроения

към темата, както в българския, така и в руския контекст през последните малко над сто години. Въпросът за мрежите на влияние продължава да бъде недостатъчно изследван и слабо теоретично обоснован както в историческите, така и в политологичните анализи.

Подготовката, изграждането, упражняването и поддържането на влияние върху трети лица, цели народи или суверенни държави е сложен и продължителен процес, който е резултат от взаимодействието на множество фактори. Относно мрежите за влияние сред българите, следва да се уточни, че те са формирани от институции, организации, неформални групи или отделни лица. Една от основните задачи на изследването е да проследи поне част от каналите и механизмите, чрез които Петербург поддържа и разширява своето влияние сред българския народ през разглеждания период. Важно е да се отбележи, че векторите на руското присъствие се проявяват в различни посоки, с различна интензивност и посредством разнообразни средства. В случаите, когато налагането на внушения и въздействия е възложено като конкретна задача на определени лица или структури, това често е строго конфиденциално и трудно доказуемо.

Необходимо е да се подчертае, че когато се говори за „мрежи за влияние“, изградени от хора, не винаги може да се проследи тяхното целенасочено обучение, подготовка и инструктаж. Напротив, в много случаи това са лица, които споделят определени идеи, ценности или убеждения и чиито действия, съзнателно или не, допринасят за реализирането на чужди интереси, без това да е непременно обвързано с изпълнение на някакви указания или на възложени задачи.

В този смисъл, в дисертационния труд се предлага типология на мрежите за влияние, като те биват класифицирани в две основни категории:

1. Институционализирани мрежи – правителствени или неправителствени организации, политически или културни структури, които функционират като канали за влияние чрез различни средства – материални, социални, образователни и други.
2. Проводници на влияние – лица, които съзнателно или не, въздействат върху обществените нагласи и поведение, водени от лични убеждения или от външни внушения.

Целите на дисертационния труд могат да бъдат формулирани както следва:

1. Да се представи ясен понятиен апарат, който е съотносителен към разглежданата епоха.
2. Да се очертае общата картина на международните отношения в района на Югоизточна Европа, на която се развиват руско-българските общувания, като се проследят условията за изграждане, разширяване и трансформация на руските мрежи за влияние.
3. Да се направи опит за разграничаване на „официалните“ от „неофициалните“ руски политики спрямо българите през третата четвърт на XIX век, чрез критичен прочит на съществуващата научна литература и задълбочен анализ на публикувани и непубликувани документи.
4. Да се открият някои от основните способи в инструментариума използван за налагане и поддържане на руско влияние в българските земи, като се направи опит да бъдат очертани „мрежите за влияние“ и техните логика, способности и механизми на действие.
5. Да се „онагледят“ руските интереси към българите чрез примери от дейността на избрани „проводници на влияние“.
6. Да се анализират различните мотивации, предпоставки и индивидуални фактори, стоящи зад участието на отделни личности в процесите на влияние на Петербург в българските земи, с цел по-добро разбиране на техните действия и избори.
7. Да се представи опит за типологизация на един от способите, използвани в мрежите за влияние – агентите и проводниците на влияние, чрез сравнителен анализ между отделни примери, с цел извеждане на общите и различните личностни и поведенчески характеристики, включително мотивация, подбуди и маниер на действие.

Настоящото изследване представлява естествено продължение на изследователските ми търсения и интереси, зародени в магистърската ми теза, посветена на руското влияние спрямо българите от втората половина на XIX в. Разбира

се, би било ненаучно и некоректно да се твърди, че външните влияния в българското общество през втората половина на XIX в. са изцяло или дори предимно руски. Въпреки това и най-критично настроените изследователи на руската роля в региона биха признали, че Петербург съумява да изгради последователна и стратегически обмислена политика спрямо българите и развиващите се процеси в българските земи. Доколко тя е успешна и в каква степен представлява единствения възможен курс на действие от страна на руската дипломация е сред въпросите, на които се прави опит да се даде отговор в рамките на дисертацията.

II. Хронологичен обхват

Хронологичният обхват е рамкиран в годините от 1856 до 1875 г. Като за начална година на изследването е избран край на Кримската война, избор, продиктуван от последиците от Парижките договорености от 30 март 1856 г., които в значителна степен бележат промяна в насоките, интензитета, целите, характера и подходите за постигане на конкретни цели на руската политика спрямо развитието на българското възрожденско общество.

Постановленията от конференцията във френската столица, слагащи край на войната, внасят промени в международното статукво и предопределят нуждата от промяна на общата стратегия и на тактическите ходове във външната политика на Петербург спрямо Османската империя, в което се включва и частният случай за българо-руските общувания.

Втора причина долната граница да бъде поставена в 1856 г. е издаването на султанския указ Хатихумаюн от 18 февруари същата година, който предполага нови политически пътища, през които Руската империя би могла да проектира своето влияние сред българите.

Горната граница на изследването е поставена в 1875 г., година, която бележи началото на нов етап от българското националноосвободително движение, както и в международната политика на Балканите. Вътрешната криза в Османската империя, избухването на въстанията в Босна и Херцеговина, както и засилващото се напрежение в българските земи, предвещават началото на Източната криза (1875 – 1878). тези събития водят до промяна в характера на руската политика спрямо българите, от по-

непряко културно и идеологическо влияние към по-активна дипломатическа и в следствие военна ангажираност.

В този смисъл, 1875 г. се явява логична горна граница за дисертацията, тъй като маркира края на период, характеризиращ се с по-прикрити, несилнови, неагресивни и съобразени със следвоенната конюнктура политики на Петербург спрямо българите.

Макар хронологичният обхват на дисертационния труд да е ясно обозначен в заглавието (1856 – 1875), следва да се подчертае, че не трябва да бъде възприеман като категорична рамка. Разбирайки историята като динамична плетеница от процеси, едни пораздащи събития, а други провокирани от тях, избраният почти двадесетгодишен отрязък от време служи не като затворена структура, а по-скоро като необходим ориентир, в рамките на който се развива изследването.

Макар и относително кратък, разглежданият период се отличава с наситена събитийност и предлага изключително богат изследователски материал в контекста на руските политики спрямо българите и изграждането на мрежи за влияние. Когато преди години избирах темата за своята дисертация, вероятно бях водена от романтичния идеализъм на стремежа към цялостно осмисляне на дипломатическата стратегия на Петербург спрямо българския въпрос. В хода на изследването обаче и със задълбочаването в изворовата база и научната литература, бързо осъзнах, че подобна амбиция изисква внимателно и детайлно прецизиране и фокусиране върху конкретни направления в руската дипломация.

Това осъзнаване доведе и до изследователската перспектива: руските политики към българите да бъдат разглеждани през мрежите за влияние сред българското общество. Същевременно, чрез изследване на самите мрежи – техният генезис, структура, естество, механизми на функциониране и канали на действие, могат да се проследят и стратегическите интереси на руската имперска политика. Така двата основни обекта се представят като взаимносвързани и взаимно допълващи се.

В рамките на дисертационния труд е не просто трудно, а смятам, че е практически невъзможно да бъдат обхванати всички аспекти на изследваните обекти. Този факт предопределя и избора на методологията на настоящият дисертационен труд.

III. Методологически подходи

Изследователската рамка и подход, заложен в структурата на настоящия текст, представляват съзнателно изградена синтеза между няколко методологически ориентации. На преден план се откроява тематично-проблемният подход, в чието основание стои стремежът към формулиране на въпроси и проблеми и опит за търсенето на техните отговори чрез анализ на изворовия материал (архивен или вече обнародван). Предвид интензивния период, са избирани епизодични примери, през които да се проследи голямата тема. Считаю, че този подход позволява по-задълбочен анализ на вече познати факти, но и възможността за тяхното осмисляне в светлина на нови или на по-слабо проучени аспекти и интерпретации от изследваната тема.

Втората отчетлива методологическа линия е интердисциплинарният подход, който намираю за неизбежен при изследването на руските политики и мрежи за влияние. Възприетата линия предполага надхвърляне на границите на традиционната дипломатическа история и изисква интегриране на концепции от области като политология, социология и културология.

На трето място са приложени сравнителният, хронологичният и микроисторическият подход. В рамките на темата за руските политики много от събитията добиват смислово обяснение в контекста на международните отношения и широко изследваните общи процеси по българските земи. При анализа на мрежите за влияние, там където е възможно, е приложена хронологична последователност, както и е съсредоточен наративът върху микроказуси.

В дисертацията се използва и анализ на причинно-следствените връзки. Чрез този подход се прави опит да се проследят връзките между избрани процеси и събития, както и между конкретни личности и техните действия от една страна, и стратегическите външнополитически интереси на Руската империя от друга.

Както бе вече посочено, структурата на дисертационния труд е изградена въз основа на поредица от подбрани казуси. Основните направления са концентрирани върху културно-политическата стратегия на православната империя спрямо българите, както и върху формирането и функционирането на свързаните с нея мрежи за влияние. Съзнателно, извън обхвата на изследването остават проблемите на руските политики по отношение на революционните движения и проявления в българското общество,

както и взаимоотношенията между българите и другите балкански народи и руските стратегии по този въпрос.

IV. Структурата на дисертационния труд

Структурата на дисертационния труд включва увод, въвеждаща част, три основни глави, заключителни думи, приложения и библиография на използваните архивни материали, публикувани документи, спомени и изследвания.

Предварителните разсъждения са организирани в два параграфа посветени на историографската и теоретичната постановка на изследваните проблеми. За да бъде изследвано формирането и функционирането на мрежите за влияние, подчинени на руските политики спрямо българите през третата четвърт на XIX век, е необходимо предварително да се открият и изяснят два основни въпроса, на които са посветени разделите в т. нар. „предварителни бележки“.

Първият засяга руско-българските отношения в периода на Възраждането като изследователски проблем, поставяйки акцент върху тяхната многопластовост и историческа обусловеност. Намирам за необходимо, макар и мимоходом, да бъде проследена историческата мисъл в различните десетилетия, свързана с предмета на изследването. Този историографски преглед цели да очертае как се трансформира разбирането за руските политики към българите в различните периоди от следосвобожденската ни история.

Вторият въпрос се концентрира върху изясняването на понятийния апарат и прецизното дефиниране на терминологията, за да се избегнат неясноти и двусмислия. Това е особено важно предвид актуалността на темата и сложността на съвременните процеси, които имат връзка с дисертационния проблем. Представените дефиниции би трябвало да се разглеждат като същностни за коректното тълкуване на изложението, тъй като излизането извън понятийните рамки в контекста на XIX век и съотнасянето им, дори бегло към съвременното, би нарушило заложените смисъл на дисертационния труд.

Първа глава носи името „*Руската политика спрямо българите в контекста на Парижкия мирен договор (30 март 1856 г.)*“, структурирана е в шест параграфа. В

първите три раздела – *„Парижката система“*, *„Хатихумаюнът, като „Западен“ проект“* и *„Говорят, что Россия сердится. Россия не сердится, Россия сосредотачивается“* се прави анализ на руската дипломация в периода непосредствено след Кримската война. Проследяват се трансформациите на външнополитическите приоритети на Руската империя, обуславяни както от международни обстоятелства, наложени от Парижкия мир, така и от вътрешна необходимост за преосмисляне на векторите за влияние в османското пространство. В третият раздел, внимание е отделено на това как българите заемат важно място в променената дипломатическа стратегия на Петербург.

В следващите два параграфа *„Канали и средства за налагане на руско влияние“* и *„За да бъдат полезни...“* се разглежда поддържането на вече съществуващата система от мрежи за влияние, както и изграждането на нова, паралелна и преплитаща се структура, която допълва външнополитическите усилия и разширява възможностите за въздействие върху българското общество. Изследването на мрежите разкрива разграничение между официални дипломатически канали и неофициални организации, чиито дейности се пресичат и взаимодействат.

Последният за първа глава шести параграф – *„Изграждането на доверителни мрежи в българските земи. Николай Хр. Палаузов – един българин в сянката на руската имперска геополитика за Балканите“*, е посветен на ролята на Николай Хр. Палаузов (1821 – 1899) и идеите му за изграждането на разузнавателни мрежи в годините на войната, а впоследствие и на структури за влияние в Българско. Чрез непубликувани документи, съхранявани в Българския исторически архив към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, публикувана кореспонденция с негови сънародници и руски дипломати, както и чрез личното епистолярно наследство на Палаузов със съпругата му, се проследяват едни от първите български предложения от края на Кримската война за формиране на мрежи за влияние в българските земи, изградени от местни авторитетни фигури.

Втора глава, озаглавена *„Политиката на Петербург към българите през третата четвърт на XIX век (според официалните руски документи и по примера на Руското вицеконсулство в Пловдив)“* е разделена на пет параграфа. Направен е опит да се проследи двупосочното движение на информация и разпореждания — от периферията към центъра и обратно — по оста на влияние, като, разбира се, се приема

Петербург за център на руските политики. Акцентът в тази част на дисертационния труд е поставен върху разграничаването между официалната и неофициалната руска политика, както и между „гласните“ и „негласните“ проводници на влияние. Особено внимание е отделено на опита за реконструкция на субординационната логика на руската външна политика въз основа на достъпните документи.

В първия раздел *„Консулската институция“* се разглежда значението на дипломатическото звено в контекста на изследваните обекти. В този дял от дисертационния труд се поставя акцент върху дипломатическите опити за укрепване на позициите сред православното население.

Във втория и третия параграф, озаглавени както следва *„Уверен, че под закрилата на Русия по-скоро ще постигна целта си да бъде полезен на сънародниците си“* срещу *„положих клетва за вярност на руския цар“* и *„От учител до дипломат: трансформацията на един български възрожденец в контекста на официалната и неофициалната руска политика“* се прави опит да се изследва пътят на руските интереси, които формулирани на най-високо равнище, в Министерството на външните работи или лично от император Александър II се трансформират в инструкции и решения, предавани последователно на руското посолство в Константинопол, консулството в Одрин, след това в Пловдив, и накрая достигат до „доверени лица“ на място. Вниманието е съсредоточено върху пловдивското вицеконсулство, избрано като конкретна илюстрация, позволяваща да се проследят както механизмите на дипломатическо въздействие, така и мрежите за влияние, включително онези, функциониращи под прикритието на благотворителни инициативи използвани за поддържане на баланс в условията на все по-обострящия се българо-гръцки конфликт. Копривщенецът Найден Геров (1823 – 1900), който от 1857 г. е руски дипломат, заема важно място в двата параграфа, не като център на изследването и без амбицията да се „открият“ нови факти за живота и дейността му, а по-скоро като пример в рамките на по-широкия анализ на механизмите на руската външна политика.

В следващите два параграфа *„Руската благотворителност като вариант за поддържане на църковните искания на българите“* и *„Il ne sera pas question de l'union avec Rome“* чрез критичен преглед на официалните руски документи и на част от архива на пловдивския дипломат и чрез избрани примери от периода се прави опит да се проследят конкретни механизми на руско влияние.

Изследването следва модел, напомнящ обърната пирамида — от общото към конкретното. Първите две глави са посветени на опита да се ситуира руската политика спрямо българите в широкия международен и вътрешнополитически контекст в развитието на Руската империя след 1856 г. След като необходимостта, инструментариумът и логиката на действие на тези мрежи за влияние в образователен, духовен и културен контекст са представени, анализът преминава към конкретни биографични случаи, чрез които се проследява практическото им приложение.

Трета глава – „Скритите картини: етюди за влияние“ е построена в два параграфа и предлага по-нетрадиционен, но считам като значим за изследването поглед към по-дълбоките пластове на руската политика спрямо българите. Тази част от дисертацията се стреми да разкрие онези недотам явни механизми, които често остават извън обсега на официалната дипломатия и се разгръщат в полусенките на властовите и личните отношения.

Първият параграф, озаглавен „*La politique de la Russie en Orient n'est un sujet ni de discussion ni de libre arbitre.*“ разглежда лобитата в по-високите ешелони на руската власт. Вътрешнополитическата конюнктура на Руската империя, след Парижкия мир, обхваща не само икономическата и социалната нестабилност/стабилност на империята, но и вътрешната динамика на властта в самия Петербург. Тази мрежа от институционални и неформални лобита, съперничаещи фракции и опозиционни гласове, които също в значителна степен формират и направляват посоката на руската политика. Тъкмо тази вътрешна борба за влияние по коридорите на властта в Петербург, играе ключова роля при вземането на стратегически решения и не би следвало да бъде пренебрегвана в дисертационния труд. В първия раздел е поставен акцент върху личностните профили на „първите мъже“ на руската външна политика, чиито решения задават посоката на дипломатическата стратегия спрямо българите. Дипломатическият корпус на империята обхваща стотици действащи лица, от висши чиновници до временно упълномощени представители, но безспорно в рамките на разглеждания период се очертава ясно ядро от личности, чиято роля е определяща. Именно техните междуличностни и кариерни отношения са очертани в този параграф.

Считам, че един от съществените приноси на дисертационния труд може да бъде открит именно в третата глава. Прави се опит да се осмисли ролята на личността като проводник на влияние. След като в предходните части са разгледани стратегическите

интереси на Петербург и механизмите за изграждане на мрежи за влияние, включително чрез институционална подкрепа и материално подпомагане, в заключителната глава фокусът се измества към индивидуалното действие и неговите политически последици.

Вторият раздел е озаглавен „Вярват, следователно влияят“. Избраният надслов е реторическа перифраза на прочутата декартова формула „Мисля, следователно съществувам“, тъй като съм дълбоко убедена, че един от най-сигурните начини човек да упражни въздействие с дадена идея е, когато вярва в нея. В случая на дисертационния труд идеята е, че българите от втората половина на XIX век, могат да достигнат до осъществяването на бляновете си за свобода – църковна, национална и административна само под егидата на Русия.

Този втори параграф поставя на преден план три фигури, които съзнателно или не, последователно или епизодично, могат да бъдат разглеждани като проводници на влияние. Тези „етюди за влияние“ конкретизират функционирането на неофициалните канали за въздействие, но и чрез този подход, считам, че се предлага път, по който биха могли да бъдат разбрани мрежовите взаимодействия между имперските интереси и реалните действия за осъществяването на целите им. Разгледани са епизодични примери от дейността на Апостол Конкович (неизв. – 1872?), Петко Рачов Славейков (1827 – 1895) и Сава Филаретов (1825 – 1863).

Апостол Конкович е представен като ясно дефиниран агент на влияние, силно обвързан с идеологията и политическите интереси на Русия, който действа последователно в тяхна полза, очаквайки благодарност и финансова подкрепа.

За разлика от него, Петко Р. Славейков не може да бъде определен като осъзнат проводник на влияние, в тесния смисъл на понятието. Въпреки участието си в различни инициативи, анализът на кореспонденцията му от периода води до извода, че Славейков е проводник най-вече на собствените си убеждения, които в определени моменти съвпадат с руските интереси, но не произтичат от външен натиск.

Като трети етюд за влияние е избран Сава Филаретов. Подобно на Найдено Геров, той е руски възпитаник, а впоследствие — учител в Българско, който поддържа тесни връзки с представители на руската дипломация и предоставя информация за случващото се в Софийско. С нарастването на подозренията от страна на османската власт и гръцкото съсловие в града, обстоятелствата около Филаретов се утежняват, което води до

неговото извеждане от София, отново с помощта на руската дипломатическа мрежа. Макар и за кратко, поради преждевременната му смърт, той заема дипломатически пост, което допълнително подчертава ролята му в рамките на руската стратегия за влияние в региона.

Още във въвеждащата глава се подчертава значението на понятието „агент за влияние“, като един от способите на руските мрежи за въздействие. В третата глава, като завършек на един затворен цикъл, се представя тезата, че лицата, които влияят, не трябва непременно да бъдат свързани с номенклатурни асоциации от близкото ни минало.

V. Основни предизвикателства при написване на дисертационния труд

Традиционно прието е при представянето на един дисертационен труд да се изложат и предизвикателствата пред автора в хода на работата му по написване на текста. Тази тема, лично за мен, е обширна и многоаспектна. По тази причина ще се спра само на два аспекта, които направиха работата по текста още по-интересна.

Изследователите на скритата дипломация, на особеностите на инструментариума на всяка една външна политика и особено на мрежите за влияние, в които се събират почти всички механизми на високата дипломация, се изправят пред едно основно затруднение, а именно, че естеството на дипломатическата кореспонденция по тези въпроси е по правило строго конфиденциална, често шифрована и в нередки случаи въобще не се запазва. Това затруднява прякото реконструиране на процесите и изисква методологически обходни решения. Още един „плюс“ е, че занимавайки се с руски политики към българите достъпът до непубликувани документи от Външното министерство на Петербург е силно ограничен.

И все пак, защо определям тези предизвикателства не само като затруднения, но и като интересни за изследователската ангажираност и научното любопитство предпоставки? Точно защото изброените факти предполагат развиване на аналитичната и критичната мисъл, както и защото чрез детайлен прочит на достигналите до нас документи и сравняване с архивните свидетелства на участници в събитията, както и опирайки се на постигнатото от историците преди мен, направих опит да реконструирам някои от

основните интереси на Русия сред българите и използваните средства за тяхното реализиране.

Второто съществено предизвикателство, което мога да открия е колко голяма е темата за руските политики към българите през третата четвърт на XIX век и мрежите за влияние. В това обстоятелство отново виждам и позитивите, освен, че темата е благоприятна за изследване, смея да се надявам, че настоящата дисертация би могла да бъде едно убедително начало на нов прочит на руските мрежи за влияние сред българското общество и да постави много въпроси, които да доведат до конструктивни научни интерпретации на скритата дипломация.

VI. Архивни материали и публикувани документи

В хода на разработването на дисертационния труд е използван богат корпус от публикувани източници и, в по-малка степен, непубликуван архивен материал. Част от причините за относително ограничения дял на необнародваните документи вече бяха изложени.

През годините на докторантурата съм обмисляла възможността за специализация в Руската федерация с цел работа в Архива на Външно министерство, но по ред обективни причини тези намерения не се осъществиха. Последните пет години станахме свидетели на глобалните ограничения, наложени от пандемията COVID-19 и все още сме зловещи наблюдатели на геополитическата нестабилност в резултат от настоящата война в региона.

Сред използваните публикувани документални източници за построяването на дисертационния текст най-открояваща роля има тритомникът „Русия и българското националноосвободително движение (1856 – 1876)“. Широко използвани са и първите два тома от „Документи за българската история“, както и подготвената от Тодор Панчев (1862 – 1924) колекция с материали от архива на Найдено Геров. Ценна информация относно позициите на Русия и взаимодействията ѝ с българското общество предоставят и публикуваните дипломатически записки, както и резултатите от усилията на редица български историци, работили в наши и чужди архиви и обнародвали огромни количества документи.

Що се отнася до непубликуваните архивни източници, основно работата ми бе съсредоточена в Българския исторически архив към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, където успях, частично да се запозная с достигналото до нас архивно наследство на няколко възрожденски фигури. Особено внимание бе отделено на фондовете на Драган Цанков (1828 – 1911), Сава Филаретов, Николай Хр. Палаузов и Найден Геров. Разбира се, обемът на някои от архивните фондове е толкова мащабен, че пълното им обхващане е трудно постижимо в рамките на настоящото изследване. Подобно задълбочаване би довело до значително разширяване и обогатяване на дисертацията, но следва да се отбележи, че нито един от гореспоменатите възрожденци не е централна фигура в изследването, документите от техните архиви изпълняват допълваща функция в анализа на руските политики към българите и мрежите за влияние.

Допълнителни възможности към изворовата база предоставят достъпните онлайн дигитализирани библиотеки. Благодарение на един такъв шанс на достъп до документи и литература от цял свят, успях да открия интересни свидетелства и дори карикатури от периода, обогатяващи анализа. Следва също да отбележа, че един от документите, обнародвани в настоящата дисертация е част от колекцията на Държавния архив в Одеса, който достигна до мен благодарение на научния ми ръководител.

VII. Историографски преглед

Предвид, че за написване на дисертационния труд е приложен интердисциплинарния подход и поради факта, че основният изследван обект са „мрежите за влияние“ е използвана различна по характер литература. Разбира се, основата на структурата на дисертацията е повлияна от едни от най-ключовите научни трудове посветени на руските политики към българите през втората половина от XIX век, но поради факта, че руско-българските общувания не започват от средата на века, дори напротив, голяма част от изчетената литература е свързана и с първата половина на деветнадесетото столетие позволява по-пълноценно разбиране на предпоставките и динамиката на процесите, разглеждани в рамките на изследвания период, и допринася за по-задълбочен анализ на тяхната същност и развитие. Традиционната практика при уводните страници на дисертационните текстове предполага изготвянето на

систематичен историографски преглед. В настоящия труд обаче тази информация е интегрирана в рамките на отделните раздели, където научните трудове са представени в пряка връзка с тематичния фокус и аргументацията. Отбелязани са само някои от историците, които пряко или косвено допринасят за изясняване на различни факти по темата на дисертацията, а в по-общ аспект са едни от най-сериозните изследователи на руските политики спрямо българите през XIX век. Не мога да не спомена фундаменталните по темата трудове на проф. Николай Генчев, проф. Вера Бонева, проф. Зина Маркова, проф. Георги Генев, акад. Димитър Косев, проф. Стефан Дойнов, проф. Николай Жечев, проф. Владилен Виноградов, проф. Нина Киняпина, проф. Ирина Макарова, ст. н.с. кин Марина Фролова, проф. Екатерина Шатохина, проф. Акоп Улунян, проф. Иван Стоянов, проф. Пламен Митев, проф. Андрей Андреев, доц. Антоанета Кирилова, д-р Ваня Рачева, д-р Лиляна Минкова и още десетки учени, благодарение на които представата ни за XIX век е много по-плътна и ясна. В настоящото изследване са използвани и дисертационни трудове, които все още не са публикувани, но имат приноси по изследваната тема.

VIII. Основни изводи

В заключителната част на изследването са открити някои от основните акценти в дисертацията, като те са обвързани с направените изводи и приноси на дисертационния труд.

Като основни изводи могат да бъдат открити следните:

1. Опитът за разграничение на руските политики спрямо българите през третата четвърт на XIX век на „официални“ и „неофициални“ показва, че руската стратегия е многопластова и често се реализира чрез паралелни канали на въздействие. Документалният разказ представя по един, смее да твърдя убедителен начин, че може да се говори за съществени разминавания между официалната реторика и реалните практики на влияние.
2. Основните способи за налагане и поддържане на руско влияние в българските земи включват дипломатически инициативи, културно и духовно присъствие и меценатство, образователни политики и лични връзки. Очертаните „мрежи за влияние“ функционират чрез субординационна логика на действие между

институции и личности, като има основание да се приеме, че демонстрират висока степен на адаптивност спрямо конкретните исторически контексти и събития.

3. Руските политики от периода се променят или изменят механизмите си за влияние предвид международната обстановка или събития, случващи се с българите, но целта – влиянието да бъде засилено, остава устойчива и не подлежи на съществена промяна.
4. Изграждането на мрежи за влияние не е присъщо само за Руската империя. Направен е опит да се докаже, че Западното влияние може да бъде разглеждано като „огледално отражение“ по отношение на своите способности и цели.
5. Чрез анализа на дейността на българи, повлияни от руските идеи, и резултатното им въздействие върху сънародниците им, може да се заключи, че действията им рядко са преднамерени. По-скоро те представляват синтез между личната им вяра в идеята, че под егидата на Руската империя българите ще постигнат националните и църковните си искания, и целенасочената им подготовка да действат като проводници на влияние.
6. Тези „лица“ биха могли да влияят заради различни мотиви: 1. Лична инициатива и вяра в кауза или идея; 2. Държавна политика – чрез заповеди и указания; 3. На границата между двете.
7. Примерите от дейността на конкретни „проводници на влияние“ онагледяват как индивидуалните действия могат да бъдат използвани за по-широки политически цели.
8. Българският народ не е *tabula rasa* и влиянието не може да бъде упражнявано, без то да бъде ясно съобразено с процесите, протичащи във възрожденското българско общество.
9. Изграденият понятиен апарат, съобразен със спецификата на епохата, позволи по-прецизно разграничаване на ключови термини като „влияние“, „мрежа“, „проводник“, „агент (дипломатически, търговски и за влияние) и прочее. Това, в съчетание с прегледа на документите, предполага извода, че всички тези термини са използвани в периода и не се отнасят изключително до руската дипломация.

Настоящият дисертационен труд не претендира за изчерпателност, а по-скоро предлага основа за по-нататъшно изследване и надграждане. Той представя само малка част от многопластовата картина на руските политики спрямо българите в периода 1856 – 1875 г., съсредоточавайки се върху конкретни аспекти от формирането и функционирането на създадените мрежи за влияние. Както бе подчертано, едно от основните предизвикателства при работата върху подобна обширна тема е именно множеството възможни изследователски посоки и дълбочини, в които може да се навлезе, поради морето от събития от периода и от достигналите до нас документи и вече написаната литература. Темата на дисертацията е рискова, каквито смея да твърдя са и някои от тезите застъпени в нея, но вярвам, че е направен опит те да бъдат аргументирани добре.

IX. Справка за по-важните и основни приноси на дисертационния труд

- Поставяне на акцент върху неофициалните измерения на руските политики спрямо българите (1856–1875), чрез систематизиране и анализ на неформалните канали за влияние, които досега са слабо изследвани в българската историография, като отделна тема.
- Изграждане на аналитичен модел за изследване на влиянието чрез мрежи, който предлага нова рамка за разбиране на взаимодействията между официалните имперски и дипломатически структури и неофициалните механизми, организации и „доверени лица“.
- Изработване на подход, чрез който през отделни примери от дейността на живота на българи от втората половина на XIX век би могло да се проследят руските интереси в региона.
- Опит за разкриване на ролята на конкретни личности в реализирането на външнополитическите стратегии на Петербург.
- Систематизиране на терминологичния апарат и въвеждане на нови или слабо засягани интерпретации на понятието „влияние“, като процес, който включва не само политически и културни, но и психологически компоненти.
- Обогаляване на изворовата база чрез включване на слабо използвани архивни документи, което допринася за по-ясното разбиране на промените в руските политики – по примера на отчетите на Славянските комитети в Одеса.
- Формулиране на нова перспектива за сравнителен анализ между руското и западноевропейското въздействие, чрез концепцията за „огледалното отражение“ на използваните средства и способности.
- Направен е сравнителен анализ между три „проводника на влияние“, при които се открояват различия в мотивацията и степента на обвързаност с руската империя. Този подход допринася за по-задълбочено разбиране на индивидуалната роля в рамките на мрежите за влияние.
- Опит за по-детайлно разглеждане на дейността на слабо изследвания Апостол Конкович.

X. Публикации по темата на дисертационния труд

- **Чанкова, А.** Щрихи от дейността на Найдено Геро в навечерието и по време на Кримската война (1853 – 1856). В: История, год. 26, бр. 6, 2018, с. 572-579.
- **Чанкова, А.** Руската политика на влияние сред българите в годините след Кримската война (1853 – 1856). По примера на един възрожденски даскал. В: Българите в Османската империя, XIX век: понятия, структури, личности, Научен ред. Ваня Рачева. София, 2017, 191-217.